

Világítótorony – Kritikai gondolatok a közgazdaságtudományról a legújabb átfogó Friedman-életrajz kapcsán

Jennifer Burns: Milton Friedman – The Last Conservative.
Farrar, Straus and Giroux, New York, NY, 2023, 575 o.

A közgazdaságtan egyértelműen új kihívásokkal szembesül. Egyfelől a világ nagy erőközpontjai külön-külön és kölcsönhatásukban is teljesen új konstellációt alkotnak, ahogyan ezt másutt kifejtettem (Csaba [2025], [2026] és az ott idézett forrásanyag). Másfelől egyetértés mutatkozik – mind az elméleti, mind a gazdaságpolitikai irodalomban – a tekintetben, hogy véget ért egy fejezet. Az, amelyben a mennyiségi könynyítés volt a pénzpolitika vezérmotívuma. Az, ahol az államadósság alakulása nem csak a tankönyvekben volt pusztán nominális, számviteli tényező, amelynek a reálfolyamatokra érdemi hatása nincs. Különösen az Egyesült Államok¹ és a legtöbb fejlett ország² adósságtrendjei mind a gazdasági növekedés, mind a pénzügyi fenntarthatóság szempontjából több mint aggasztóvá váltak. Ez – a háborúk okán is növekvő gazdasági feszültségekkel és érdekellentétekkel, valamint a világproblémák tartós megoldatlanságával együtt – állandósította a bizonytalanságot. Ekkor pedig az infláció réme többé nem becsülhető le, nem minősíthető pusztán muzeális emlékeknek.³

Ha ez a helyzet, akkor különösen időszerű az infláció elleni küzdelmet a gazdaságpolitika középpontjába állító klasszikus, Milton Friedman életműve. Lassan két évtizede már, hogy eltávozott közülünk ez a maga idejében is és azóta is élesen vitatott személyiségű közgazdász, akinek tanítása sok tekintetben időtálló. Nem utolsósorban figyelemre méltó volt és maradt, hogy – matematikus alapvégzettsége és statisztikai doktorátusa ellenére – egyike maradt a szakma azon nagyjainak, akik – Keyneshez hasonlóan – határozottan és mindvégig ellenálltak annak a főárammá váló, mi több: elvárt törekvésnek, hogy egy érvelés kizárólag matematikai formalizálás esetén – sőt annak révén – tekinthető tudományosnak.

Friedman munkássága jól ismert a magyar közönség számára. Tanulmánygyűjteménye jelent meg még a rendszerváltozást megelőzően (Friedman [1986]). Utóbb kiadták

¹ A legutolsó hivatalos adat szerint a GDP 119,3 százaléka (FRED, szeptember 2.).

² Az euróövezetben 88 százalék (Eurostat), Japánban 234,9 százalék (mof.go.jp), míg az Egyesült Királyságban 95,3 százalék (ons.gov.uk).

³ Sorry, inflation is here to stay. Editorial. Wall Street Journal, 2025. szeptember 12. Hasonló értékelést tartalmazott J. Powell Fed-elnök hatyúdálnak számító beszéde Jackson Hole-ban néhány nappal korábban (<https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/files/powell20250822.pdf>).

a nagyközönségnek szóló, feleségével közös népszerűsítő művét [1998], és természetesen külön fejezet méltatja kiterjedt munkásságát (*Bekker* [2004]) a Nobel-díjasok teljesítményét bemutató kézikönyvben.⁴ Vagyis annak ellenére, hogy egyetlen magyar tananyagban sem szerepel egyetlen munkája sem (ideértve a doktori iskolákat is), főbb megállapításai máig hatóan ismertnek tekinthetők. Mindenekelőtt az a – döntéshozók által különösen nem kedvelt – alapvetése, hogy az infláció mindig és mindenütt monetáris természetű. Vagyis a jegybanki és a költségvetési pénzteremtés – bár rövid távon nem feltétlenül – középtávon inflációs jellegű. Talán ez az a meglátás, amely – sok egyéb mellett – irányadóvá teszi munkásságát a mai világban is.

Jennifer Burns, a Stanford Egyetem történész docense jegyzi a legújabb, átfogó Friedman-életrajzot, amely jelen fejtegetésünk alapját adja. Egy valóban korszerűtlen műfaj művelőjéről van szó, aki 575 nagy nyomtatott oldalon mutatja be témáját. Teszi ezt eredendően levéltári forrásokra, Friedman egykori munkatársaival és tanítványaival folytatott interjúkra és sok más elsődleges forrásra építve, az örökkévalóságnak szólva, nem egy konkrét helyzet konkrét elemzését adva. A könyv műfaja leginkább a fiatalok által kedvelt „három az egyben” kávéra emlékeztet. Egyfelől szól a főszereplő kalandos életéről, a Beregszászról elszármazott család⁵ újvilági pályájáról, a főhős igen rögzös útjáról⁶ – az 1976. évi közgazdasági Nobel-díjban kicsúcsosodó elismerésig – a közélet és a tudomány különféle útjain.

Másfelől szól Friedman közgazdasági gondolkodásáról, az azt formáló ellentétes tényezőkről és tapasztalatokról, azok nagyon egyedi értékeléséről. És végül szól az amerikai közgazdaságtan – hazánkban kevésbé ismert – fejlődéséről, az egyes szereplőkről és irányzatokról, mind eredeti források, mind a 2022–2023-ig megjelent kritikus szakirodalom részletes és jól dokumentált feldolgozásával. Megismerkedhetünk például a két világháború közti kor olyan meghatározó egyéniségeivel, mint Henry Simons, Jacob Viner és Frank Knight Chicagóból, vagy a matematikus Harald Hotelling személyével, aki a Columbia, majd a University of North Carolina at Chapel Hill tanára volt,⁷ valamint a politikacsinálás szürke eminenciásaival, akiknek a nevét még saját korukban is csak szűk körben ismerték.

A leírás egyik magával ragadó eleme annak alapos bemutatása, hogy sem a később chicagói iskolának nevezett árelmélet/mikroökonómia, sem az utókor által már keynesiánusként értékelt – bár eredendően tisztán amerikai forrásokból, egy sor rögtönzésen át kialakult – makroökonómia, azaz a roosevelti államközpontú politika,⁸

⁴ E kötetben található az írásunkban megidézett számos további Nobel-díjas közgazdász munkájának átfogó dokumentálása és szakmai értékelése, amire e helyütt nem térünk ki.

⁵ A hazai szokásoknak megfelelő, de mulatságos, hogy a nyelvünkön egy szót sem beszélő, identitásában számos külföldön élő kollégájától, például *Scitovsky Tibortól* [1997] eltérően ezt a vonatkozást sosem vizsgáló hírességet a kormánysajtóban a „mieink” közt tartják számon. (Magyar Nobel-díjas. Origo, 2024. november 16.)

⁶ Doktori értekezését például több éven át nem volt hajlandó publikálni az NBER.

⁷ Ő különösen nagy kisugárzással bírt a közgazdászszakmára, amit azonban e helyütt nem tárgyalunk.

⁸ Keynes – nem csak a brit kormány képviseletében – járt ugyan Amerikában, de közvetlen hatása sem neki, sem műveinek nem volt kimutatható. A hasonló helyzet szülte a hasonló megoldásokat. Tanulságos, hogy a nemzetközi irodalmat is alaposan feldolgozó nagymonográfiájában *Szakolczai György* [2018] egyáltalán nem szól Keynes amerikai gazdaságpolitikai fogadtatásáról.

a New Deal nem kész sablonként, mintegy konstruálva született. Hanem egymásnak feszülő szerzők, koncepciók és tapasztalatok folyamatos ütközéséből, amelyben kiemelkedő szerepet játszott a gazdaságtörténészek által ritkán fölemlegetett 1937-es, első roosevelti recesszió, ami a – mai fordulattal – *double dip* visszaesés első példajaként megrázó erővel formálta a gazdaságpolitikát. Ez volt az az élmény, amely az általános és teljes körű⁹ költségvetési költsékezés, a mai értelmű fiskális politika alapjait megvetette.

És ebben meghatározó szerepe volt az ekkor már fölöttébb tekintélyes – utóbb, 1971-ben szintén Nobel-díjra érdemesült – orosz emigráns *Simon Kuznets* nemzeti-jövedelem-számításainak. Mindeme fejlemények vezettek oda, hogy az egyes részterületek (például az agrárium vagy a kiskereskedelem) mutatói helyett a nemzetgazdasági aggregátumokra vonatkozó, vagyis mai értelemben vett makroökonómiai politika alakult ki. Ez tükröződött utóbb az elméletben is.

Nem kérdéses – és erről szól az 5. fejezet –, hogy ebben az elemzési keretben kulcsfontosságú az, hogy miként viselkedik a fogyasztás. Ugyancsak Kuznets (és részben Rose Friedman) munkái nyomán derült fény arra, hogy a fogyasztási függvény – Keynes feltevésével ellentétben – egyáltalán nem stabil. Márpedig ha egy ilyen alapkérdésben tévedhetett a Mester,¹⁰ akkor lehet, hogy nem csatalkozhatatlan másban sem (110. o.). Ennek pedig – mint Burns a következőkben kifejti – közvetlen hatása van arra, hogy az állami költsékezés növelése valóban a fogyasztás növekedését hozza magával, ahogyan azt a keynesi és a posztkeynesi recept sugallná, vagy az árszint emelkedésében csapódik le. Több mint tanulságos, hogy ez a kérdés már 1940-re megfogalmazódott.

A roosevelti válságellenes politika értelmezéséről

Ugyanilyen fontos – de sokszor mellőzött – tény az, hogy a pusztító, a munkaerő harmadát is érintő munkanélküliség nem általában a New Deal hatására csökkent 1943-ra alig 2 százalékra, hanem konkrétan a háborús konjunktúra okán (116. o.). Friedman aktív szerepet játszott az utóbbi előmozdításában: Henry Morgenthau pénzügyminiszter bizalmasaként gyakorta képviselte ezt a nagy hatalmú hivatalt a törvényhozás vitáiban. Ugyanakkor Friedman – szemben az egyre nagyobb teret nyerő keynesi vagy „amerikaiul” New Deal-liberális iskolával – a célzott kormányzati költsékezést és az ehhez szükséges jövedelemadóztatást átmeneti kényszerintézkedésnek tekintette, amelyet csak addig szabad használni, amíg a háborús körülmények elengedhetetlenné teszik (123. o.).

Friedman tehát már pályája korai szakaszában megélte azt a – később többször kifejtett – tapasztalatát, hogy számára *a tények, az elmélet és a gazdaságtörténet szerves*

⁹ A teljesség két dolgot jelent. Egyfelől: a korábbi gyakorlattól eltérően nem csak egyes ágazatokra terjed ki. Másfelől: a mai szóhasználat szerinti *general government*, vagyis az államháztartás minden elemét átfogó, konszolidált számbavétel. Ez utóbbi különösen a föderális államoknál, mint amilyen az Egyesült Államok, fontos szempont, bár a korban az első mozzanat volt az igazán nagy újítás.

¹⁰ Lásd *Skidelsky* [2009] minősítését a nagy hatású monográfiájában.

egységet alkotnak – különösen, ha a politikai gyakorlatot érintő kérdésről van szó (131. o.). Ez a kívülálló számára magától értetődő is lehetne; a következő évtizedek tudományos és egyetemi gyakorlata alapján azonban aligha az. A következmények egyike, hogy a keynesi forradalom – és Samuelson ezt megjelenítő, hűsznál is több kiadást megért, világszerte használt tankönyve¹¹ – nyomán a pénz korábban központi szerepe árnyéklétre kárhoztatott, szemben a „reálfolyamatokkal”. Ahogyan maga Samuelson élcelődött: „a közgazdászok elvesztették a pénzt” (145–146. o.).

Konkrétan: általában nem gondolták, hogy a pénzmenyiség szabályozásával vagy más monetáris politikai eszközökkel kellene és lehetne előmozdítani a foglalkoztatást, a mennyiségi pénzelméletet pedig az elmélet felkent papjai ekképp haszontalan-nak és félrevezetőnek minősítették az 1940-es évek végétől. Ezzel szemben Friedman már a korai cikkeiben elutasítja azt a Samuelson népszerűsítette – leegyszerűsített – keynesi felfogást, amely szerint a jegybank mellékes, a költségvetési politika viszont úgy tudja finomhangolni a gazdaságot, mint a vezető a gépkocsit (154. o.). Ez utóbbi határozta meg a Cowles-bizottság körül gyülekező elemzők¹² felfogását, akiknek formális modellezése – az általános egyensúlyi elmélettel – fokozatosan az elméleti közgazdaságtan fősodrává vált. Friedman ezen kívülre került, annak ellenére, hogy eredeti szakmája szerint matematikus és statisztikus lett volna. A pénz központi szerepére építő chicagói hagyomány azonban más pályára állította.

Viszonylag hamar szembekerült Friedman – saját maga által már 1951-ben neoliberalisnak minősített – álláspontja a szegénységet átmenetinek, az állami beavatkozást eleve és mindig rossznak és a világtól való elzárkózást jónak vélő, hagyományos, „paleo-liberális” amerikai állásponttal (179–180. o.). Ez utóbbi a Hayek által alapított Mont Pelerin Társaság első vitáiban már nyílttá vált, és különösen Trump elnökségének összefüggésében tetszik időszerűnek.

Az ötvenes évek azonban a Keynesre és a hadigazdaságra építő állami intervencionizmus korszaka volt. A „konzervatív” szó a reakcióssal volt egyenértékű, ezért mind Friedman, mind eszmetársa és chicagói kollégája, *Hayek* [1991] a klasszikus liberális megjelölést alkalmazták magukra (bár a „konzervatív” jelző közismerten az előző korszak szabadelvűségét képviseli). Ebben az időszakban azonban az államelvű felfogásoktól és az azoknak tett engedményektől való megszabadulás volt napirenden.

A szélesebb hallgatóság számára tartott, de tudományos igényű előadásában (*Friedman* [1996]) óvott az egyenlőség szempontjának túlértékelésétől és az ebből adódó kézenfekvő gazdaságpolitikai hibáktól. Ez a részleges, de fontos irányváltás – ami különösen a Trump második elnöksége alatt felélénkült célzott vállalati támogatások és ágazati deregulációk, az egyes célcsoportokat kedvezményező vámok és piacvédelem árnyékában válik igazán érthetővé – ismét komoly

¹¹ Első kiadása 1948-ban jelent meg, magyarul legutóbb 2016-ban adták ki (*Samuelson–Nordhaus* [2016]). Mivel a tananyagokban nálunk is általánossá váltak a generikumok, ezt is több intézmény használja, bár a bolognai rendszer számára nyilván emészthetetlen.

¹² Őket belső, írásos értékelésében Friedman a közgazdasági szakmán kívül álló matematikusokként és statisztikusokként jellemezte (*Burns* [2023] 155. o.). Ez összhangban állt a korabeli európai felfogással, de az általa – módszertani okokból – ellenségesen szemlélt amerikai intézményi iskolával is, amely az NBER mellett a gazdaságpolitikai tanácsadást is uralta még ezekben az esztendőben is.

alapozásra épült. Egyfelől Hayeknek az ebben az időben született, *Constitution of Liberty* [1960] című fő műve hatott rá, hiszen a két elemző ebben az évtizedben szomszéd szobákban alkotott.

Másfelől befolyásolta – és ez még fontosabb volt – az Amerikai Közgazdasági Társaság elnökévé is megválasztott *Simon Kuznets* [1955] statisztikai áttekintése, ami azt igazolta, hogy az I. világháborút követő fél évszázadban a kapitalista országokban nem nőtt, hanem csökkent az egyenlőtlenség. A korszak egészét tekintve ezt biztosan nem lehetett az akkor még kezdetleges jóléti állam hatásának betudni. Friedman jól látta, hogy a jóléti programok gyakorta önálló életre kelő, sőt elpusztíthatatlan bürokráciákat hoztak létre, amit célirányosabb és olcsóbb is az érintettek közvetlen pénzbeli támogatásával ellentételezni (193. o.). Ezt a tapasztalatból adódó felismerést azóta sem cáfolta meg senki.

A jórészt szóbeli hagyományra és személyes interakciókra építő chicagói hagyomány 1950-es évekbeli újrameghatározásába *Aaron Director* és *Anna Schwartz* is becsigított. Ennek részeként – a történelmi rálátás és a változó körülmények hatására – kiemelt szerepet kapott a pénzmennyiség. Ekkor pedig értelmetlenné válik a válság hagyományos keynesiánus értelmezése és a New Deal önigazolása, mert a gazdasági kilengések legfőbb oka a pénzkínálat ingadozása. *Az utóbbiért a válság időszakában is főképpen a Fed volt felelős. Ekkor még nem a pénzügyminisztérium fiókintézményeként működött a jegybank*, mint a háború alatt és után, egészen önállósága 1953-as visszanyeréséig (215–217. o.). Ez a felismerés aztán *Friedman és Schwartz* klasszikus művében [1963] és persze utóbb *Ben Bernanke* [2000] újraértelmezésében ma már egyértelműen definitív, nem fiskális okokra mutató értelmezésnek minősíthető, bár a maga korában kialakult felfogásnak¹³ nagyjából és egészében az ellenkezője.

Lényeges módszertani elemnek mondható, hogy az éppen akkor divatosá váló matematikai formalizálással szemben Friedman és a chicagói iskola a történelmi módszert alkalmazta. Például *az a kérdés, hogy a pénz forgási sebessége változó és kiszámíthatatlan-e, mint Keynes feltételezte, empirikusan eldönthető*. A hosszú távú adatsorok, amelyeket Friedman és – főleg – *Anna Schwartz* állított össze aprólékos munkával, azt mutatták, hogy nem ez a helyzet. *Az aktív költségvetési politika elkerülhetetlen voltát hangsúlyozó nézet tehát pusztá feltevés, szemben a pénzmennyiség változására épülővel*, bár azóta számtalanszor ismét föllevenítették. Ez utóbbi azonban a tudományban egyelőre még nem bevett bizonyítási eljárás, mint ahogyan egy tétel elterjedtsége vagy a tankönyvekben való előfordulási gyakorisága sem az.

Az Egyesült Államok csaknem 900 oldalas, ámde szakmán kívüliek számára is befogadhatóan megírt *monetáris történetét egyfelől a tudomány vízválasztójának, másfelől Friedman szakmai csúcsteljesítményének tekintik ma is* (254–255. o.). Egy másik könyv taglalása kapcsán nem térhetünk ki ennek a – magyarul sajnos nem elérhető – alapműnek a bemutatására. J. Burns gondolatmeneténél maradva két alapmozzanatot érdemes kiemelni a nagy válság értelmezéséhez.

¹³ Ez a felfogás jelenik meg a korszak legtöbb bevett gazdaságtörténelmi elemzésében és értelemszerűen a keynesi felfogáson – főleg annak Samuelson népszerűsítette értelmezésén – alapuló közgazdasági tankönyvekben, emelt szinten is.

1. Az adatsorokból kiemelkedik az a megdöbbentő tény, hogy 1929 és 1933 között a tágan értelmezett pénzmennyiség nem kevesebb mint 33 (!) százalékkal csökkent, ami önmagában cáfolja a mára közkeletűvé vált keynesi – fiskális alapú – magyarázatot.

2. A könyv részletesen bemutatja, hogy a Bank of New York korabeli kormányzója, George L. Harrison, aki a pénzellátást meghatározó módon volt képes befolyásolni, semmit sem tett a pénzkínálat bővítése érdekében,¹⁴ és ez tudatos politikai mérlegelés eredménye volt, mert nem kívánt semmilyen erős lobbival szembemenni.

Friedman és Schwartz részletesen igazolják, hogy *nem intézményi, hanem politikai döntésről volt szó. Mindennek hatására egy önmagában kicsi, mondhatni, megszokott recesszióból egy sok éven át elhúzódó depresszió alakult ki. A nemcselekvés ezért a nagy válság közvetlen – monetáris – magyarázatául szolgál.*¹⁵

Bár a megszokott értelmezések efféle radikális cáfolata – érthetően – nem maradhatott válasz nélkül, abban mindenki (a legtöbb kritikus is!) egyetért, hogy a Friedman–Schwartz-kötet a téma megkerülhetetlen elemzése volt és maradt azóta is. Mindenekelőtt azért, mert az érvelés igen kiterjedt és alapos statisztikai adatbázisra épült. Szinte párhuzamosan publikálták Friedman és doktorandusza, *David Meiselman* újabb könyvterjedelmű [1963] írását, amelyben részletesen bemutatják, hogy a konvencionális magyarázat, ami a negatív multiplikátorra épül, és Keynestől ered, *puszta megérzés*, mert a tények a pénzmennyiség beszűkülésének hatását háromszor nagyobbak mutatják (292. o.).

A monetarizmus és a neoklasszikus szintézis

Ezen értelmezés – és a lassan új chicagói iskolává váló monetarizmus – ellen az elméleti közgazdaságtan igazi nagyjai léptek föl az amerikai keynesianizmus védelmében. Az egyszerűség kedvéért „nagy négyesfogatnak” is nevezett, kivétel nélkül a demokrata elnökök tanácsadóiból verbuválódott kör (Samuelson, Solow, Tobin és Modigliani) az MIT–Yale–Harvard hármason évtizedeken át uralta a képzést, és nem csak doktori szinten. Közös vonásuk az, hogy míg Friedman és követői igyekeztek a formalizálást a szükséges minimumra szűkíteni – a marshalli hagyományt és a matematikai szokásokat követve –, a neokeynesianusok más stratégiát választottak: minél több és szebb matematika az elméletben, költségvetési engedékenységi gyakorlatban. A két irányzat küzdelme nem pusztán a szaklapokban, hanem a vezető minőségi

¹⁴ Harrison nem volt a Fed elnöke, és maga a Fed is a pénzügyminisztérium alárendeltségében működött. Operatív önállósága leginkább a föderális felépítésből és a kollegiális döntéshozatali gyakorlatból fakadt, nem a törvényes előírásokból. E gyakorlatban a nyílt piaci műveletekben legnagyobb szereplőként fellépő New York-i Fed bank kormányzója vitte a prímet, gyakorlati megfontolások alapján. Ez magyarázza azt a – mai közgazdász olvasó számára alig érthető – sajátosságot, hogy Jennifer Burns Harrisont, vagyis az egyik részterület vezetőjét ugyanúgy hibáztatja a monetáris politika passzivitásáért, mint utóbb a teljes vértetben föllépő és a független jegybankot vezető Arthur Burnst.

¹⁵ Nem is meglepő, hogy a 2008–2009-es válság kezelését elemző könyvében *Ben Bernanke* [2017] erre utalva választotta meg a címet, hogy érzékeltesse: vannak döntéshozók, akik képesek tanulni.

napilapokban és főképp a Newsweek minőségi hetilapban is folyt. Az utóbbiban Samuelson és Friedman egymással vitázó kommentárjai szigorúan egy oldal terjedelemben jelentek meg, egymást követően, hetente váltakozva.

Az igazán emlékezetes botrány azonban akkor tört ki, amikor 1967 telén *Friedman* [1968] az Amerikai Közgazdasági Társaság elnöki előadásának fórumát használta fel a keynesi gazdaságpolitikát az elmélet és a gyakorlat számára legismertebben megjelenítő Phillips-görbe cáfolatára. Rövidre fogva: ez a statisztikai ábra azt sugallja, hogy magasabb infláció eltűrésével kisebb munkanélküliséget lehet elérni (és viszont). Ennek megértéséhez fontos tudni, hogy az Egyesült Államokban az 1950-es években és az 1960-as évek első felében lényegében árstabilitás volt, ami a várakozásokat is lehűtötte. A neokeynesiánus iskola hajlott ezt adottságnak („új normalitásnak”) tekinteni. Friedman viszont a Lyndon B. Johnson elnök által elindított szegénység elleni háború és a vietnami beavatkozás együttes hatására megnőtt pénzkínálat észlelése alapján – vagyis *pusztán empirikus alapon* – *ennek az ellenkezőjét képviselte*.¹⁶ A gondolatmenet továbbfejlesztett, végső változatát a közgazdasági Nobel-díj átvétele alkalmából 1976. december 13-án tartott előadásában fejtette ki – ez szerencsére magyarul is olvasható (*Friedman* [1986]).

Friedman időtálló érvelése sok tekintetben a korábbiakból közvetlenül következik. Eszerint *a lényeg a késleltetés*. A pénzmennyiség megnövekedése átmenetileg növeli a keresletet, és így a béreket, ezért a foglalkoztatást is. Viszont az ekképp megemelkedő árszint ellensúlyozza a nominális bér növekedését, azaz a reálbér nem nő. Vagy ha mégis – például állami előírások okán –, akkor a foglalkoztatás csökken. Statisztikai alapon úgy érvelt, hogy a késleltetés 2–5 esztendő. Ha ez így van, a Phillips-görbe függőleges, vagyis az ebben megjelenő átváltási összefüggés nem létezik.

1967-es előadásában Friedman 4-5 évre *tette a következő inflációs korszak beköszöntét, ami – turbulens módon és egy évtizedre elhúzódva – valóban be is következett*, amikor az 1970-es évtizedben az infláció előbb 6, majd 12 százalékra növekedett éves szinten, nem utolsósorban az Arthur Burns vezette Fed napi politikai igényekhez, konkrétan az elnökválasztási kampányhoz alkalmazkodó pénzteremtésének hatására. Friedman és korábbi legjobb barátja, a jegybankot két cikluson át, egészen 1978-ig vezető Burns kapcsolata megfagyott (327. o.).¹⁷ Mint egykor a nagy válságban, úgy ekkor is a jegybankelnök személye, személyes felfogása, az ellentétes nézeteket kizáró vezetési stílusa és tisztán politikai kalkulációja az elemzésekben rendre mellőzött, mégis meghatározó adalék eleme volt a történetnek.

A politikai hajlékonyság hatására az egyik legnagyobb infláció szabadult el az Egyesült Államokban 1972 és 1981 között, azaz *békeidőben és már a világgazdasági árarányok átrendeződése előtt trenddé válva* (340–341. o.). Igaz, Arthur Burns, a republikánus párt közismert híve és tagja 1974–1978-ra újabb kinevezést nyert a Fed élére, méghozzá éppen *a klasszikus republikánus gazdaságfelfogás érdemi elemeinek feladásáért cserébe*, amit Friedman nem is bocsátott meg. Hiszen hiába volt bejáratos

¹⁶ Gordon [2018] a mai megítélés szempontjából releváns összegzést ad a vitáról. A magyar nyelvű irodalomban lásd *Szentmihályi-Világi* [2015].

¹⁷ Az infláció leküzdéséhez a hírhedt Paul Volcker-féle sokkterápiára volt szükség 1981-ben.

a kormányzathoz, még az elnökhöz is, döntési hatásköre az elmélet embereként, pusztán tanácsadóként nem volt sosem.

A *stagfláció* viszont, beleértve a keynesi gyakorlatban meghatározó kamatpolitika gyenge hatékonyságát, napi élménnyé vált (345. o.). 1974-ben már 11 százalék volt az éves infláció, az 1948–1966-os időszak 1,5–2 százalékaival szemben, majd 1974 és 1981 között átlagosan 7, 1980-ban 13,5 százalék – és ez mindenkit és mindent megrázott. Vitathatatlan szerepe ennek volt a Ford ellenében a „tisztá kezű kívülálló” szerepében 1976-ban győztes Jimmy Carter bukásában és a Friedmant tanácsadói közt tudó egykori demokrata, Ronald Reagan első próbára választási győzelmében.

A monetarizmus diadala és alkonya

A hetvenes évtized volt Friedman tudományos kisugárzásának és befolyásának csúcsideje. Ezt koronázta meg a már említett 1976. évi közgazdasági Nobel-díj, ami a többé vagy kevésbé a nyomdokaiban járó közgazdászok hasonló elismerésében folytatódott. A kötetben helyesen merül fel (353–356. o.) az a dilemma, hogy *a racinális várakozások iskolája kiterjesztése vagy meghaladása-e a monetarizmusnak*, hiszen fő képviselői (mindenekelőtt Lucas és Sargent) a fiskális mellett a monetáris politikát is tehetetlennek láttatták. Ekkor pedig a pénzmennyiség központi szerepe is megszűnik. Friedman maga ambivalens módon fogadta, ahogy az 1980-as évtized közgazdasági divatja ekképp rajta is átlépett, hiszen az említett szerzők erőteljesen a matematikai formalizmus felé fordultak, és voltaképpen egy új „neoklasszikus szintézist” hoztak létre – a klasszikus samuelsoni építmény ellenében, de annak technikáját átvéve.¹⁸ Mivel ebben a modellezésnek központi szerepe volt, őket a főáram sokkal könnyebben tudta magáénak elfogadni.

Friedman figyelme egyre inkább a politikai tanácsadás felé fordult, és nem volt sikeres – társszerzőkkel sem – abban, hogy meglátásait formalizált nyelven adja elő. Ez a hangsúlyeltolódás jelent meg a hatnapos chilei látogatásában,¹⁹ ami a 12. fejezet keretét adja. Friedman ugyanis a régi chicagói hagyományt folytatva a közgazdaságtant *sosem tekintette pusztán vagy főképpen elemzési technikának*, mint Samuelson és nyomában tanítványainak nemzedéke tette. A chilei kaland a jelképes politizálás része volt, hiszen a diktátor nem fogadta meg tanácsait,²⁰ mégis maga a fellépés mesze túlmutatott azon, amit a szabadpiac és a parancsgazdaság kibékíthetetlen volta a szovjet birodalom árnyékában jelenthetett. Chile 1973 és 1975 közti fejleményeit

¹⁸ Míg Samuelson a keynesi politika leírására és alkalmazására használta fel az általános egyensúlyi elméletben kifejlesztett elemzést, a fent említett szerzők ugyanezt az apparátust továbbfejlesztve egy eredendően monetarista alapú gazdaságpolitikát emeltek elméleti szintre.

¹⁹ Érdeemes emlékeztetni, hogy Fidel Castro 1972-ben nem kevesebb, mint huszonhárom napon át tartó baráti látogatást tett Allendénél, az egész országot bejárva a következő évi – ekkor még többpártinak várt – választások előtt.

²⁰ Milton Friedman erkölce. *Heti Világgazdaság*, 2013. szeptember 12. A téma relevanciájához lásd Kornai János: *Frankenstein erkölcsi felelőssége. Élet és Irodalom*, 2019. szeptember 20.

áttekintve J. Burns arra jut (368–369. o.), hogy Friedman látogatása (benne 45 perces találkozója a diktátorral) csupán kommunikációs erővel bírt.

A valódi lökést azonban nem ez adta a Chilében történeteknek. Perdöntő volt az 1973–1974-ben elszabaduló 6, majd 400 százalékos infláció, a gazdaság összeomlása²¹ és az akkor már évtizedes múlttal rendelkező, Chicagóban tanult/doktorált szakemberek és üzletemberek ebből adódó politikai áttörése. A fő guru személye pedig kollégája, a kereskedelemelmélet művelője és a szakmáján kívül alig ismert professzor, Arnold Harberger volt, akinek tanítványi köre volt a „chicagói fiúkként” elhíresült csapat (372. o.). Friedman fokozatosan a nyilvánosság előtt is képviselte, hogy *a gazdasági és a politikai szabadság mind elméletben, mint a gyakorlatban elválaszthatatlan*, amit a kötet alaposan dokumentál – a korabeli vitákat is bemutatva (379. o.).

Életének utolsó három évtizedét Friedman már nem Chicagóban, hanem Kaliforniában töltötte: 1977-től az alapításától kezdve harcosan antimarxista Hoover Intézetben dolgozott. Hivatástudatának és tapasztalatának megfelelően tevékeny szerepet vállalt a politikai tanácsadásban, egyebek mellett Margaret Thatcher 1979. évi választási győzelmének elméleti és hangulati előkészítésében a brit „jóléti szocializmus” bírálataival (386–387. o.). A brit politika és intézményrendszer útszétöbibe Friedman tanácsai azonban lényegében és konkrétan is elsikkadtak. Személyes fellépése – közte médiaszereplései – pusztán hivatkozási alapként szolgáltak.

Ezzel szemben Ronald Reagan már kaliforniai kormányzó korában és még inkább elnökjelöltként valódi, őszinte követőjévé vált (393. o.). Ezzel párhuzamosan a már említett Választhatsz szabadon (*Friedman–Friedman* [1998]) – jórészt a felesége hatására – elsőként használta ki azt a tömegbefolyást, amelyet a rendszeres televíziós beszélgetések műfaja biztosított számára (403–404. o.). Ez más világ volt, mint a szakfolyóiratok és az előterjesztések, de akár a szakmai konferenciák jelentette hagyományos terep.

Eközben a *penzvilágban kikezddhetlenné vált Friedman tekintélye*. Ugyanakkor a Jimmy Carter által jegybankelnökké emelt Paul Volcker egyáltalán nem tartozott hívei közé. Annál mellbevágóbb lehetett a korabeli megfigyelők számára, hogy a már említett, békeidőben páratlan – 14 százalékos – inflációnak véget vető monetáris szűkítést 1981-ben az egykori pénzügyminisztériumi tisztviselő és demokrata párttag Volcker vitte végbe.

A 14. fejezet részletesen taglalja ezen éles fordulat körülményeit és lefolyását. Ebben kiemelkedő mozzanat, hogy a Fed a kamatláb helyett a pénzmennyiséget figyelte és szabályozta, amikor az inflációt letörte (411. o.), miközben ezt a legtöbb szakértő lehetetlennak vélte. *Friedman gondolkörének azonban mindig ez volt a központi eleme.*

Nem könnyű belátni, hogy egy legalábbis távolságtartó jegybankelnök idején miképp törhetett át Friedman alapgondolata (ha részletei nem valósultak is meg). Ennek egyik oka az évtizedes infláció és az emiatt 20 százalék fölé emelkedő kamatláb. Másfelől pedig az, hogy Reagan éppen az alapgondolatot értette meg, nevezetesen

²¹ Allende elnök bérinflációs politikája és gyenge adóbehajtása, a nyersanyagok (nem az olaj!) világpiaci árának stagnálása és az ennek hatására elszálló költségvetési hiány együttesen hozta ezt az eredményt, vagyis annak oka nem a junta által végrehajtott árfelszabadítás volt.

azt, hogy az infláció mindig monetáris jelenség. *Végső fokon az elnök támogatása tette elérhetővé, hogy az inflációt – akár kétévi recesszió árán is – megtörjék, amit negyedszázados árstabilitás követett* (425. o.). Ennek a trendnek csak a „nagy visszaesés” vetett véget 2008–2009-ben.

Friedman végül is történelmet írt, még ha nem is abban a formában, ahogyan szeretne volna – fogalmazza meg értékelését J. Burns –, hiszen a pénzmennyiség szabályozása vagy a gazdaságpolitikai szabályok szükségessége, de mindenekelőtt a stabil pénz *a közmegegyezés részévé vált*, miközben számos konkrét javaslata és előrejelzése nem jött be (434–435. o.).

Élete utolsó szakaszában a kutatással lényegében felhagyott, de aktív jó viszonyt ápolt Alan Greenspannel, aki – régi ismerősként – biztatta, hogy kommentálja a Fed tevékenységét, és aki adott is a véleményére (441–442. o.). Ez különösen az 1987. évi tőzsdekrach kezelésében volt közvetlenül megfigyelhető. Kettejük kapcsolata még Friedman 85 éves kora után is fennmaradt.

Miért tekinthető Friedman konzervativizmusa tartós értékűnek? Egyfelől munkásságában – a karikatúrák ellenében – rendre központi szerepet kapott az egyenlőtlenség, amelynek csökkentésére a gazdaságtörténeti elemzések szerint a piacgazdaság alkalmas igazán (476–467. o.). Friedman emellett külön hangsúlyt helyezett a korábban elnyomott személyek és csoportok szabadságának intézményes biztosítására a szabad választás, a piacra jutás és a mobilitás pártolásával. Ezért küzdött – még nem publikált, de a kötetben idézett előadásokban is – azellen, hogy a reakcióssal egy kalap alá vegyék.²² Másfelől jól látta, hogy a modern állam lényege szerint terjeszkedik, és hajlamos Frankensteinné válni (481. o.), amivel látnoki módon érzékelte a halálát követő bő másfél évtizedet meghatározó illiberális fordulatot.

Az ismertetett kötet szerencsére nem hagiográfia. Nem tudja, de nem is kívánja mindenáron igazolni Milton Friedman egyes lépéseit. Bemutatja a vitatható személyes vonásokat (például gátolta az ellenfelei alkalmazását vagy kutatásaik finanszírozását) és a politikailag legalábbis vitatható szerepléseket – Chile mellett a kommunista Kínában, de Angliában és magában az Egyesült Államokban is. A címben szereplő világitótorony azt jelképezi, hogy a modern gazdaság talán legfőbb átkát jelentő infláció viharában Friedman felismerései mutatják a kikötőbe vezető utat, az elméletben és a gyakorlatban felmerült számos versengő megoldással szemben is.

Márpedig az írásunk elején bemutatott adósságtrendek – amiben az ezt is meghaladó magánadósság még nincs is benne – egyértelműen mutatják, hogy *a deflációs veszély és a negatív reálkamatok másfél évtizedének vége, az inflációs nyomás visszatért*. A jegybankok ezért mára már véget vetettek a monetáris könnyítésnek. Az empirikusan megalapozott közgazdaságtan (Friedman bibliája) ismét győzelmet aratott az elegáns és bonyolult modellekkel operáló, tisztán spekulatív megközelítések, mindenekelőtt a Nobel-díjakban is hosszú időn át domináns neokenesiánus megközelítések felett.

²² A kötet részletesen bemutatja a valóban renegát célokért – például a leggazdagabbak adókedvezményeiért, a szegregációért, egyes vállalatok adómentességéért – küzdő Volcker Alapítvánnyal folytatott küzdelmeit.

Neoliberális vagy konzervatív?

A világítótorony-hasonlat voltaképpen két mozzanatot emel ki. Egyrészt kellő távolságból jól látható, hogy Friedman fő meglátásai, gazdaságfilozófiai megközelítései kiállták a gyakorlat próbáját. Ez mindenekelőtt a stabil pénz és az átlátható, szabálykövető intézményrendszer tekintetében van így – már ha a cél nem a hatalom pusztá megtartása, hanem a paretói „legtöbb ember legnagyobb jóléte”. Másrészt a történelmi távlat nem indokol tudományos vagy politikai szentté avatást. A világítótorony, bár pótolhatatlanul hasznos, közelről nem igazán szép. Friedman maga is beszélt – különösen hosszú életének utolsó évtizedében – tévedéseiről és a legújabb fejlemények követésére való képtelenségéről, ami az általa generált irányzat újabb követőire, például Lucasra és Famára is kiterjedt, ahogyan a záró két fejezet ezt részletesen be is mutatja, vitáikra is kitérve.²³

A kötet értelmezésében Friedman két síkon is a konzervativizmus utolsó képviselője. *Szakmailag* sem nem tudta, sem nem kívánta követni a közgazdaságtudomány formalizmusát²⁴ és a racionális várakozások iskolájának gazdaságpolitikai nihilizmusát. Helyette kitartott a mennyiségi pénzelmélet és a hagyományos monetarizmus tételei mellett, beleértve a lebegő árfolyamot és a pénztömeg szabályozásának elsődlegességét.

Politikailag pedig utolsóként képviselte azt a hagyományt, amely szerint republikánusnak lenni mindenekelőtt korábban bevált elvekhez, módszerekhez és gyakorlatokhoz történő ragaszkodást jelent. Ez kizárja a ma divatos elméleti eklekticizmust, de még inkább azt, hogy az irányzat egyszerű vezérdemokráciába süllyedjen. *Friedman az elvek embere volt és maradt*, akár személyes barátai vagy politikai szövetségesei, no meg az alkalom adta lehetőségek kihasználása és főképp az érdekcsoportok kiszolgálása ellenében is.

* * *

Jennifer Burns vaskos kötete a bevezetőben említett mindhárom síkján maradandó értékű. Ebben az áttekintésben a közgazdasági elmélet fejlődésének és alkalmazásának szempontjait igyekeztünk érvényesíteni, a hazai alkalmazások lehetőségére tekintettel. De szórakoztató és fölöttébb informatív a személyes életpálya stációinak bemutatása, az egymással is felelő forrásanyagok és visszaemlékezések dokumentálása is. E kötet minden igényes tudományos könyvtár számára nélkülözhetetlen.

A fiatalabb nemzedék számára pedig szemléletes példája lehet annak, hogy *van tudományos kérdés, amelyeket a manapság gyakorta egyedüli sikermutatónak tekintett folyóiratcikkeknel nagyobb terjedelemben is érdemes feldolgozni*. Például azért, mert az egyes megállapítások – elsődleges, azaz levéltári források vagy személyes iratok alapján történő – dokumentálása, az ellenvéleményekkel való korrekt és

²³ A monetarizmus és a racionális várakozások iskolájának viszonya ellentmondásos és komplex, amelynek tárgyalása nem egy életrajz bemutatásának keretében történhet, hanem önálló cikket igényelne.

²⁴ Nagy visszhangot keltő elemzésében Skidelsky [2009] éppen ezt, vagyis mind a társadalmi kérdések, mind a gyakorlati használhatóság háttérbe szorulását veti a főáram szemére.

alapos ütköztetése az *előfeltétele annak, hogy egy gondolatmenetet egyáltalán tudományosnak tekinthessünk*, nem pedig a tömörség vagy a formális leírás pontossága, esetleg annak szépsége.²⁵ Ez segíti ugyanis a szakma vitatott kérdéseinek eldöntését.

Hivatkozások

- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2004]: Közgazdasági Nobel-díjasok, 1969–2004. KJK-Kerszöv, Budapest.
- BERNANKE, B. [2000]: *Essays on the Great Depression*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- BERNANKE, B. [2017]: *Volt merszünk cselekedni*. (Fordította: Felcsúti Péter.) Napvilág Kiadó, Budapest.
- BURNS, J. [2023]: *Milton Friedman – The Last Conservative*. Farrar, Straus and Giroux, New York, NY.
- CSABA LÁSZLÓ [2025]: Magyarország a világrendetlenségben. *Külgazdaság*, 69. évf. 1-2. sz. 28–35. o. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.28>.
- CSABA LÁSZLÓ [2026]: A globális illiberalizmus arculatai. Megjelenik: *Szanyi Miklós–Szunomár Ágnes–Török Ádám* (szerk.): *Trendek és töréspontok*, VII. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest (előkészületben).
- FRIEDMAN, M. [1968]: The role of monetary policy. *American Economic Review*, 58. évf. 1. sz. 1–20. o. <https://www.aeaweb.org/aer/top20/58.1.1-17.pdf>.
- FRIEDMAN, M. [1986]: *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. (Fordította: Király Júlia és Száz János.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FRIEDMAN, M. [1996]: *Kapitalizmus és szabadság*. (Fordította: Suzanne M. Bősze.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FRIEDMAN, M.–FRIEDMAN, R. [1998]: *Választhatsz szabadon*. (Fordította: Galambos János.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FRIEDMAN, M.–MEISELMAN, D. [1963]: *The relative stability of monetary velocity and the investment multiplier in the United States, 1897-1958*. Megjelent: *Stabilization policies: A series of research studies prepared for the Commission on Money and Credit*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, 165–268. o.
- FRIEDMAN, M.–SCHWARTZ, A. [1963]: *A monetary history of the United States, 1867-1960*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- GORDON, R. [2018]: *Friedman and Phelps on the Phillips curve viewed from half a century's perspective*. NBER Discussion Paper, 24891.
- HAYEK, F. A. [1960]: *The Constitution of Liberty*. The University of Chicago Press, Chicago, IL.
- HAYEK, F. A. [1991]: *Miért nem vagyok konzervatív?* Megjelent: *Ludassy Mária* (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai*. Atlantisz Kiadó, Budapest, I. köt. 149–171. o.
- KUZNETS, S. [1955]: *Economic growth and income inequality*. *American Economic Review*, 45. évf. 1. sz. 1–28. o. <https://assets.aeaweb.org/asset-server/files/9438.pdf>.
- SAMUELSON, P. A.–NORDHAUS, W. [2016]: *Közgazdaságtan*. (Fordította: Misz József.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

²⁵ Az utóbbi veszélyeire – immár negyedszázada – *Zalai Ernő* ([2000] 49–51. o.) hívta fel a figyelmet monumentális munkájában, emlékeztetve a gazdaságpolitikai alkalmazhatóság korlátaira is.

- SCITOVSKY TIBOR [1997]: Egy „büszke magyar” emlékiratai. (Fordította: Kuti Éva.) Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- SKIDELSKY, R. [2009]: The return of the Master. Allen Lane, London.
- SZAKOLCZAI GYÖRGY [2018]: John Maynard Keynes, a nemzetközi gazdaság keynesi rendje és a Nemzetközi Valutaalap. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.
- SZENTMIHÁLYI SZABOLCS–VILÁGI BALÁZS [2015]: A Phillips-görbe: elmélettörténet és empirikus összefüggések. Hitelintézeti Szemle, 14. évf. 4. sz. 5–28. o.
- ZALAI ERNŐ [2000]: Matematikai közgazdaságtan. KJK-Kerszöv, Budapest.

Csaba László

Csaba László az MTA rendes tagja, *professor emeritus*, Közép-európai Egyetem, Bécs és Budapesti Corvinus Egyetem (e-mail: csabal@ceu.edu).